

რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები ამიერკავკასიაში XVIII ს-ის ბოლოს

ფრიდონ დავითაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: adjarskii@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7026-3603>

აბსტრაქტი. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასია რუსეთის, ოსმალეთისა და ირანის ინტერესთა დაპირისპირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რეგიონად ჩამოყალიბდა. ამ პერიოდში რუსეთის იმპერია მიზანმიმართულად ცდილობდა შავი ზღვის სივრცეზე კონტროლის დამყარებას და სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის გაფართოებას. აღნიშნული პოლიტიკა ეფუძნებოდა სამხედრო ძალის გამოყენებას, დიპლომატიურ საქმიანობასა და საერთაშორისო ხელშეკრულებების მეშვეობით მიღწეული შედეგების სამართლებრივ განმტკიცებას.

ნაშრომში გაანალიზებულია რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში XVIII საუკუნის ბოლოს და შესწავლილია 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომების გავლენა რეგიონის პოლიტიკურ განვითარებაზე. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი შავი ზღვის რეგიონსა და სამხრეთ კავკასიაში. ნაჩვენებია, რომ აღნიშნული ხელშეკრულებები მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტების დასრულების აქტები არ ყოფილა; მათ შექმნეს რუსეთის პოლიტიკური და დიპლომატიური გავლენის გაფართოების სამართლებრივი საფუძველი.

კვლევა აჩვენებს, რომ რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ტერიტორიული გაფართოებით. მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მართლმადიდებელი მოსახლეობის „მფარველობის“ იდეას, რომელიც ხშირად გამოიყენებოდა რეგიონულ საქმეებში ჩარევის პოლიტიკური არგუმენტის სახით. ამ გზით სამხედრო წარმატებები თანდათან გარდაიქმნა ხანგრძლივ პოლიტიკურ უპირატესობად.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საქართველოს მდგომარეობას, რომელიც XVIII საუკუნის ბოლოს რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირების ერთ-ერთ მთავარ ობიექტად იქცა. ნაშრომში დასაბუთებულია, რომ რუსეთის გავლენის ზრდამ და რეგიონში ძალთა ბალანსის ცვლილებამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოს შემდგომი პოლიტიკური განვითარება და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საქართველოს შემდგომ პოლიტიკურ განვითარებაზე და შექმნა წინაპირობები XIX საუკუნეში რუსეთის პოლიტიკური დომინაციის განმტკიცებისთვის.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გაძლიერება სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ერთობლივი გამოყენებით განხორციელდა. სწორედ ამ პროცესმა შექმნა რუსეთის პოლიტიკური დომინაციის საფუძველი რეგიონში და განსაზღვრა სამხრეთ კავკასიის შემდგომი ისტორიული განვითარების ძირითადი მიმართულებები.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთის იმპერია; სამხრეთ კავკასია; საქართველო; გეოპოლიტიკა; იმპერიული სტრატეგია; რუსეთ–ოსმალეთის ომები; ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი; იასის ზავი.

შესავალი. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი სამხრეთ კავკასიის ისტორიაში მნიშვნელოვანი გარდატეხის პერიოდია. ამ დროს რეგიონში არსებულ ძალთა ბალანსში არსებითი ცვლილებები მოხდა, რაც დაკავშირებული იყო რუსეთის იმპერიის გაძლიერებასთან და ოსმალეთის გავლენის თანდათან შესუსტებასთან. სამხრეთ კავკასია გადაიქცა რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირების ერთ-ერთ მთავარ არეალად, სადაც წყდებოდა შავი ზღვის რეგიონისა და კავკასიის მომავალი პოლიტიკური განვითარების საკითხები.

წარმოდგენილი კვლევის მიზანია გამოავლინოს რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში და შეაფასოს ის პოლიტიკური, სამხედრო და დიპლომატიური მექანიზმები, რომელთა საშუალებითაც რუსეთმა რეგიონში თავისი გავლენა განამტკიცა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომებს, აგრეთვე ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიაში ძალთა თანაფარდობის ცვლილებაზე.

რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირება ამ პერიოდში სცილდებოდა მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტის ფარგლებს. ბრძოლა მიმდინარეობდა შავი ზღვის სივრცეზე, სავაჭრო გზებსა და სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის მოსაპოვებლად (Suny, 1994, pp. 55–60). სამხედრო წარმატებები თანდათან მყარდებოდა დიპლომატიური შეთანხმებებით, რაც რუსეთის პოზიციებს რეგიონში მნიშვნელოვნად აძლიერებდა.

განსაკუთრებული ადგილი ამ პროცესში საქართველოს ეკავა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა მას მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ და სატრანზიტო მნიშვნელობას ანიჭებდა, თუმცა პოლიტიკური დანაწევრება და საგარეო საფრთხეები ზღუდავდა დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოების შესაძლებლობას (Lang, 1962). ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ საქართველო იმპერიულ ინტერესთა გადაკვეთის სივრცედ იქცა, სადაც მისი პოლიტიკური მომავალი მნიშვნელოვანწილად გარე ძალების მოქმედებით განისაზღვრებოდა (გურული, 2012, გვ. 41). მერაბ ვაჩნაძის შეფასებით, ქართული სამეფოების საგარეო პოლიტიკა ძირითადად არსებულ საერთაშორისო ვითარებაზე რეაგირების ხასიათს ატარებდა, რაც კიდევ უფრო ზრდიდა მათ დამოკიდებულებას მეზობელ სახელმწიფოებზე (ვაჩნაძე, 2009).

1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომებმა შექმნა ახალი პოლიტიკური რეალობა, რომელიც სამართლებრივად განმტკიცდა ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავებით. აღნიშნულმა ხელშეკრულებებმა არა მხოლოდ დაასრულა სამხედრო დაპირისპირება, არამედ რუსეთის გავლენის გაფართოებისათვის მნიშვნელოვანი საფუძველიც შექმნა (Юзефович, 2005; Дыровин, 1897).

იასის ზავის შემდეგ ოსმალეთის პოზიციები რეგიონში მნიშვნელოვნად შესუსტდა, ხოლო სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად ჩამოყალიბდა. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, სწორედ ამ დროიდან რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკა უფრო მიზანმიმართულ და თანმიმდევრულ ხასიათს იძენს (Соловьев, 1886, т. XXVIII). დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები სამხრეთ კავკასიაში შეზღუდულ პოლიტიკურ ინტერესს ავლენდნენ, რის გამოც რუსეთის აქტიურ გაფართოებას მნიშვნელოვანი საერთაშორისო წინააღმდეგობა არ მოჰყოლია.

ამრიგად, XVIII საუკუნის ბოლოს სამხრეთ კავკასიაში ძალთა თანაფარდობა რუსეთის სასარგებლოდ შეიცვალა. სამხედრო გამარჯვებებმა და დიპლომატიურმა წარმატებებმა საფუძველი ჩაუყარა რუსეთის პოლიტიკური გავლენის ზრდას, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა რეგიონისა და საქართველოს შემდგომ ისტორიულ განვითარებაზე.

კვლევის მეთოდოლოგია. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით, ისტორიულ-კრიტიკულ და ისტორიულ-კონტექსტუალურ ანალიზს. გამოყენებულია იმპერიული პოლიტიკისა და ძალთა

ბალანსის ისტორიული ინტერპრეტაციის ელემენტები, რაც საშუალებას იძლევა შეფასდეს რუსეთის სტრატეგიული ინტერესების ფორმირება სამხრეთ კავკასიაში. ნაშრომის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავების ტექსტები, აგრეთვე რუსული, ქართული და დასავლური ისტორიოგრაფია.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიულ-კონტექსტუალური ანალიზი, რომლის საფუძველზეც შეფასებულია რუსეთ-ოსმალეთის ომების, დიპლომატიური შეთანხმებებისა და სამხრეთ კავკასიაში ძალთა ბალანსის ცვლილების ურთიერთკავშირი. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა იმ პოლიტიკურ და სამართლებრივ მექანიზმებს, რომელთა საშუალებითაც რუსეთის იმპერიამ რეგიონში თავისი გავლენა განამტკიცა.

შედარებითი მეთოდის გამოყენებით გაანალიზებულია ქართული, რუსული და დასავლური ისტორიოგრაფიის ძირითადი შეფასებები, რამაც შესაძლებელი გახდა სხვადასხვა ინტერპრეტაციის შეჯერება და კვლევის ობიექტური სურათის წარმოჩენა.

კვლევის სანდოობის უზრუნველსაყოფად წყაროები განხილულია კრიტიკული ანალიზის პრინციპით, რაც საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს როგორც მათი ინფორმაციული ღირებულება, ისე ავტორთა პოლიტიკური თუ იდეოლოგიური პოზიციების გავლენა.

მსჯელობა. იმპერიული სტრატეგიის ფორმირების წინაპირობები სამხრეთ კავკასიაში.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპია. ამ პერიოდში სამხრეთ კავკასია რუსეთის ინტერესთა ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა. იმპერიის პოლიტიკა აღარ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ სამხედრო წარმატებების გამოყენებით და თანდათან გრძელვადიანი სტრატეგიული მიზნების განხორციელებაზე იყო ორიენტირებული.

სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობას განსაზღვრავდა მისი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მდებარეობა. რეგიონზე კონტროლი რუსეთს შესაძლებლობას აძლევდა განემტკიცებინა პოზიციები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, გაეფართოებინა გავლენა ირანის მიმართულებით და ზემოქმედება მოეხდინა ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებზე. ამავ დროს, კავკასია მნიშვნელოვანი სატრანზიტო სივრცე იყო, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებდა შავი ზღვის, ახლო აღმოსავლეთისა და კასპიისპირეთის რეგიონებს (Lieven, 2000).

რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში არ წარმოადგენდა მხოლოდ რეაქციას ოსმალეთისა და ირანის დასუსტებაზე. იგი თანდათან ჩამოყალიბდა როგორც მიზანმიმართული სტრატეგია, რომლის საფუძველსაც რეგიონში პოლიტიკური გავლენის გაფართოება და მისი განმტკიცება წარმოადგენდა. ამ პროცესს ხელს უწყობდა რუსეთის მზარდი როლი ევროპულ საერთაშორისო ურთიერთობებში და მისი სწრაფვა შავი ზღვის რეგიონში დომინანტური პოზიციის დასამკვიდრებლად.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა იდეოლოგიურ ფაქტორსაც. რუსეთის ხელისუფლება საკუთარ პოლიტიკას ხშირად ამართლებდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის იდეით, რაც საგარეო პოლიტიკური მოქმედების ერთ-ერთ არგუმენტად გამოიყენებოდა. ამგვარად, სამხედრო ძალა, დიპლომატია და იდეოლოგიური მოტივაცია ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული და განსაზღვრავდა რუსეთის პოლიტიკის ძირითად მიმართულებებს სამხრეთ კავკასიაში.

ამრიგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად ჩამოყალიბდა. რეგიონის სამხედრო-სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ, საერთაშორისო ვითარებამ და იმპერიულმა ინტერესებმა შექმნა ის საფუძველი, რომელზეც შემდგომში რუსეთის პოლიტიკური გავლენა და გაძლიერება დამყარდა.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმაცია. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. თუ საუკუნის დასაწყისში რუსეთის

მთავარი ამოცანა საზღვრების დაცვა და საერთაშორისო პოზიციების განმტკიცება იყო, ეკატერინე II-ის ეპოქაში საგარეო პოლიტიკა უფრო აქტიურ და ექსპანსიონისტურ ხასიათს იძენს. სახელმწიფო ცდილობდა გავლენის გაფართოებას შავი ზღვის რეგიონში, ბალკანეთსა და სამხრეთ კავკასიაში.

ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო და ადმინისტრაციული სისტემის გაძლიერებას. რეგულარული არმიის განვითარებამ და სახელმწიფო მართვის ცენტრალიზაციამ რუსეთს შესაძლებლობა მისცა უფრო თანმიმდევრული საგარეო პოლიტიკა ეწარმოებინა. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხედრო ძალა რუსეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ მთავარ საყრდენად ჩამოყალიბდა (Соловьёв, 1886, т. XXVIII). ნიკოლაი დუბროვინი კი აღნიშნავს, რომ ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებამ მნიშვნელოვნად გაზარდა იმპერიის შესაძლებლობები პერიფერიული რეგიონების მართვისა და კონტროლის მიმართულებით (Дубровин, 1897).

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის გააქტიურებას ხელს უწყობდა საერთაშორისო ვითარებაც. XVIII საუკუნის ევროპული პოლიტიკა დიდწილად ძალთა ბალანსის პრინციპზე იყო აგებული და სახელმწიფოები საკუთარი გავლენის გაფართოებას სამხედრო, დიპლომატიური და ეკონომიკური საშუალებებით ცდილობდნენ. ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთი თანდათან გადაიქცა ევროპული საერთაშორისო სისტემის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მონაწილედ და აქტიურად იყენებდა იმ პოლიტიკურ მექანიზმებს, რომლებიც იმდროინდელი დიდი სახელმწიფოებისთვის იყო დამახასიათებელი (Kappeler, 2001).

ქართული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, სამხრეთ კავკასია ამ პერიოდში იქცა იმ სივრცედ, სადაც რუსეთის, ოსმალეთისა და ირანის ინტერესები იკვეთებოდა. მერაბ ვაჩნაძე აღნიშნავს, რომ რეგიონში მიმდინარე პროცესები უშუალოდ უკავშირდებოდა ძალთა ბალანსის ცვლილებას (ვაჩნაძე, 2009, გვ. 30), ხოლო ვახტანგ გურული ხაზს უსვამს, რომ რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში უკვე გრძელვადიან სტრატეგიულ მიზნებს ემსახურებოდა (გურული, 2012).

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა იდეოლოგიურ ფაქტორსაც. რუსეთის ხელისუფლება საკუთარ პოლიტიკას ხშირად ამართლებდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის იდეით. დუბროვინის შეფასებით, ეს არგუმენტი გამოიყენებოდა რუსეთის პოლიტიკური გავლენის გასაფართოებლად (Дубровин, 1897). პლატონ იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ქართველ პოლიტიკურ წრეებში მართლმადიდებლური ერთობის იდეა ხშირად აღიქმებოდა როგორც უსაფრთხოების გარანტია, თუმცა შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ მას ასევე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვაც ჰქონდა (იოსელიანი, 1936).

ამრიგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკა თავდაცვითი ამოცანებიდან აქტიური ექსპანსიის პოლიტიკაზე გადავიდა. სამხედრო ძალის გაძლიერებამ, სახელმწიფო მართვის ცენტრალიზაციამ, საერთაშორისო ვითარებამ და იდეოლოგიურმა ფაქტორებმა შექმნა ის პირობები, რომლებმაც სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად აქცია.

შავი ზღვისა და კავკასიის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა. შავი ზღვა და სამხრეთ კავკასია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა. შავ ზღვაზე გასვლა რუსეთისთვის მხოლოდ სამხედრო ამოცანა არ იყო; იგი დაკავშირებული იყო როგორც საერთაშორისო ვაჭრობის გაფართოებასთან, ისე სამხრეთის მიმართულებით პოლიტიკური გავლენის ზრდასთან. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, შავი ზღვის კონტროლი რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა (Соловьёв, 1886, т. XXVIII).

ეკონომიკური თვალსაზრისით, შავ ზღვაზე დამკვიდრება რუსეთს უხსნიდა გზას ხმელთაშუა ზღვისპირეთისა და აღმოსავლეთის ბაზრებისკენ. ნიკოლაი დუბროვინი აღნიშნავს, რომ ამ გზით

რუსეთი თანდათან გამოდიოდა ოსმალეთის ეკონომიკური კონტროლის სფეროდან და იძენდა დამოუკიდებელი სავაჭრო კავშირების განვითარების შესაძლებლობას (Дыровин, 1897).

ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სამხრეთ კავკასიას. რეგიონის გეოგრაფიული მდებარეობა აკავშირებდა შავი ზღვის, კასპიისპირეთის, ირანისა და ანატოლიის მიმართულებებს. დევიდ ლენგის შეფასებით, სამხრეთ კავკასიაზე გავლენა რუსეთს საშუალებას აძლევდა ერთდროულად ემოქმედა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ირანის მიმართულებით და ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებში (Lang, 1962).

ქართული ისტორიოგრაფიაც ხაზს უსვამს რეგიონის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ კავკასიის გეოგრაფიული მდებარეობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე (გურული, 2012, გვ. 43). პლატონ იოსელიანი კი კავკასიას განიხილავს როგორც მნიშვნელოვან სატრანზიტო სივრცეს, რომელიც სხვადასხვა სახელმწიფოებსა და ცივილიზაციებს ერთმანეთთან აკავშირებდა (იოსელიანი, 1936, გვ. 85).

ანდრეას კაპელერის შეფასებით, კავკასია რუსეთისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის რეგიონი იყო, რადგან სწორედ აქ იკვეთებოდა სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები (Kappeler, 2001, p. 97). ამიტომ სამხრეთ კავკასიაზე გავლენის დამყარება რუსეთის ფართო საგარეო-პოლიტიკური მიზნების მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა.

ამრიგად, შავი ზღვისა და სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობა რუსეთისთვის განისაზღვრებოდა როგორც სამხედრო-სტრატეგიული, ისე ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორებით. ამ სივრცეზე გავლენის მოპოვება რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად იქცა და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა რეგიონის შემდგომ განვითარებაზე.

ოსმალეთის იმპერიის დასუსტება. რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის წინაპირობების გასაგებად აუცილებელია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთის იმპერიის მდგომარეობის შეფასება. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთი კვლავ მნიშვნელოვან სამხედრო და პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენდა, ამ პერიოდში აშკარა გახდა მისი ადმინისტრაციული, ფინანსური და სამხედრო სისტემების კრიზისული ნიშნები, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ვლინდებოდა სასაზღვრო და პერიფერიულ რეგიონებში.

ოსმალეთის ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შესუსტება ხელს უწყობდა პროვინციული ელიტების გაძლიერებას და ზღუდავდა სახელმწიფოს შესაძლებლობას ეფექტიანად ემართა შორეული ტერიტორიები. ჰალილ ინალჩიქის შეფასებით, XVIII საუკუნისთვის ადგილობრივი მმართველები სულ უფრო მეტ ავტონომიას იძენდნენ, რაც იმპერიული ადმინისტრაციული სისტემის ერთიანობას ასუსტებდა (İnalçık, 1994, pp. 67–70). სურაია ფაროქი აღნიშნავს, რომ პროვინციებში ძალაუფლების დეცენტრალიზაცია ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამოწვევად იქცა (Farooqi, 2004, pp. 412–418).

ოსმალეთის დასუსტებას ხელს უწყობდა საერთაშორისო გარემოს ცვლილებაც. სტენფორდ მოუს მიხედვით, ევროპაში ძალთა ბალანსის ტრანსფორმაციამ და რუსეთისა და ავსტრიის გაძლიერებამ ოსმალეთის გეოპოლიტიკური პოზიციები მნიშვნელოვნად შეარყია (Shaw, 1976, pp. 250–258). ამ ფონზე სულ უფრო რთული ხდებოდა როგორც სამხედრო საზღვრების დაცვა, ისე სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის შენარჩუნება.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სამხედრო სისტემის პრობლემები. ვირჯინია აქსანის შეფასებით, XVIII საუკუნის ბოლოს ოსმალეთის არმია ჩამორჩებოდა ევროპული სახელმწიფოების მოდერნიზებულ სამხედრო ორგანიზაციას, რაც რუსეთ-ოსმალეთის ომებში არაერთხელ გამოვლინდა (Aksan, 2007). სამხედრო რეფორმების არასაკმარისი ეფექტიანობა და ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდული რესურსები ამცირებდა იმპერიის შესაძლებლობას ეფექტიანად ეკონტროლებინა თავისი სასაზღვრო რეგიონები.

ომების სტრატეგიული მიზნები და მათი გეოპოლიტიკური შინაარსი. რუსეთის მიზნები რუსეთ-ოსმალეთის ომებში მნიშვნელოვნად სცილდებოდა ტერიტორიულ გაფართოებას. მათი არსი შავი ზღვის აუზსა და სამხრეთ კავკასიაში გრძელვადიანი პოლიტიკური და სამხედრო უპირატესობის მოპოვება იყო. შავ ზღვაზე გასვლა, ოსმალეთის მონოპოლიის დარღვევა და სამხრეთის მიმართულებით სტრატეგიული პოზიციების გამყარება რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ძირითად ამოცანებს წარმოადგენდა. დომინიკ ლივენის შეფასებით, რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკა მიმართული იყო შავი ზღვის რეგიონში საკუთარი პოზიციების განმტკიცებისა და საერთაშორისო გავლენის გაფართოებისკენ (Lieven, 2000).

ამ პროცესში სამხედრო მოქმედება მხოლოდ ტერიტორიული დაპყრობის საშუალება არ იყო. ომი ქმნიდა ახალ პოლიტიკურ რეალობას, ხოლო დიპლომატიური შეთანხმებები ამ რეალობას სამართლებრივ საფუძველს ანიჭებდა. სერგეი სოლოვიოვის მიხედვით, რუსეთის პოლიტიკა ემყარებოდა სამხედრო წარმატებების პოლიტიკური შედეგების განმტკიცებასა და მათ საერთაშორისო აღიარებას (Соловьёв, 1886). ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთის სტრატეგია სამხედრო, დიპლომატიური და ადმინისტრაციული მექანიზმების ურთიერთდაკავშირებულ გამოყენებას ეფუძნებოდა, რაც იმპერიის გავლენის გაფართოებას უწყობდა ხელს (Kappeler, 2001).

ქართული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, აღნიშნულმა ომებმა კავკასიის პოლიტიკური სივრცის ტრანსფორმაციას შეუწყო ხელი. მერაბ ვაჩნაძე მათ განიხილავს როგორც პროცესს, რომელმაც რეგიონში რუსეთის გავლენის გაძლიერებას შეუწყო ხელი (ვაჩნაძე, 2009), ხოლო ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ ისინი რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი გახდა (გურული, 2012).

ამრიგად, რუსეთის მიზანი მხოლოდ ახალი ტერიტორიების შეძენა არ ყოფილა; იგი ისწრაფოდა სამხრეთ კავკასიასა და შავი ზღვის რეგიონში ისეთი პოლიტიკური მდგომარეობის შექმნისაკენ, რომელიც მის სამხედრო და პოლიტიკურ უპირატესობას გაამყარებდა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება სამხედრო წარმატებების დიპლომატიური და სამართლებრივი გზით განმტკიცება იყო. ეს პროცესი განსაკუთრებით ნათლად გამოვლინდა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავების დროს, როდესაც ომების შედეგად მიღწეული წარმატებები საერთაშორისო ხელშეკრულებებში აისახა. რუსული საარქივო მასალები მიუთითებს, რომ სამხედრო კამპანიების მიზანი მხოლოდ ბრძოლის ველზე გამარჯვების მოპოვება არ ყოფილა; ისინი იმგვარი სამშვიდობო პირობების მიღწევასაც ისახავდა მიზნად, რომლებიც რუსეთის პოზიციებს შავიზღვისპირეთსა და სამხრეთის მიმართულებით გააძლიერებდა (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 171).

ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთი სამხედრო წარმატებებს პოლიტიკური და დიპლომატიური მიზნების მისაღწევად იყენებდა. ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის საკითხს, რომელიც რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საყრდენად იქცა (Kappeler, 2001). ამგვარად, სამხედრო ძალა და დიპლომატია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული იყო: ომი ქმნიდა ხელსაყრელ პირობებს, ხოლო საერთაშორისო ხელშეკრულებები მიღწეულ შედეგებს ამყარებდა და მათ საერთაშორისო აღიარებას უზრუნველყოფდა.

კავკასიის პოლიტიკური სისტემის ცვლილება. რუსეთ-ოსმალეთის ომების შედეგები კავკასიის პოლიტიკური ვითარების მნიშვნელოვანი ცვლილების კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. XVIII საუკუნის განმავლობაში რეგიონში ძალთა ურთიერთობა ირანის, ოსმალეთის, რუსეთისა და ადგილობრივი პოლიტიკური ერთეულების ინტერესთა ბალანსს ეფუძნებოდა, თუმცა საუკუნის ბოლოს ეს ვითარება თანდათან შეიცვალა და რუსეთის გავლენა მნიშვნელოვნად გაძლიერდა.

შედეგად, კავკასიის პოლიტიკური ცხოვრება სულ უფრო მეტად ექცეოდა იმპერიული სახელმწიფოების პოლიტიკის გავლენის ქვეშ.

დომინიკ ლივენის მიხედვით, იმპერიების გაფართოების პროცესში სასაზღვრო და პერიფერიული რეგიონები თანდათან კარგავენ დამოუკიდებელი მოქმედების შესაძლებლობას და დიდი სახელმწიფოების სტრატეგიული ინტერესების ნაწილად იქცევიან (Lieven, 2000). მსგავს შეფასებას ვხვდებით ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც. ვახტანგ გურული კავკასიას განიხილავს როგორც დიდი სახელმწიფოების დაპირისპირების სივრცეს, სადაც რუსეთის გავლენა თანდათან ძლიერდებოდა (გურული, 2012), ხოლო მერაბ ვაჩნაძე ყურადღებას ამახვილებს რეგიონული პოლიტიკის მზარდ დამოკიდებულებაზე გარე ძალების ინტერესების მიმართ (ვაჩნაძე, 2009).

ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დიპლომატიურმა ხელშეკრულებებმა, რომლებმაც სამხედრო გზით მიღწეული შედეგები განამტკიცა. ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავები მხოლოდ ომების დასრულების დოკუმენტები არ ყოფილა. ისინი ასახავდა რეგიონში შექმნილ ახალ პოლიტიკურ ვითარებას და ამავე დროს ამყარებდა რუსეთის ახალ პოზიციებს შავი ზღვისა და სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავს. მისი დებულებები ყირიმის სახანოს „დამოუკიდებლობის“, შავი ზღვის ნაოსნობისა და ოსმალეთის ქრისტიანი მოსახლეობის დაცვის შესახებ ფორმალურად დიპლომატიურ და რელიგიურ საკითხებს ეხებოდა, თუმცა პრაქტიკაში რუსეთის გავლენის გაფართოების მნიშვნელოვან საშუალებად იქცა (Martens, 1874). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მართლმადიდებელი მოსახლეობის მფარველობის საკითხი, რომელმაც რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში სულ უფრო დიდი ადგილი დაიკავა. რუსულ საარქივო მასალებშიც ჩანს, რომ ეს უფლება ოსმალეთის ქრისტიან მოსახლეობაში რუსეთის პოზიციების გასაძლიერებლად განიხილებოდა (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 176, л. 21).

იასის ზავმა კიდევ უფრო განამტკიცა რუსეთის მიერ მიღწეული შედეგები. თუ ქუჩუკ-კაინარჯის შეთანხმებამ ახალი პოლიტიკური რეალობის საფუძველი შექმნა, იასის ზავმა ეს მდგომარეობა დაადასტურა და გაამყარა. რუსულ დიპლომატიურ დოკუმენტებში ხაზგასმულია, რომ სამშვიდობო შეთანხმების ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა ომის შედეგად მიღწეული წარმატებების შენარჩუნება იყო (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 182, л. 7). შედეგად, რუსეთის პოზიციები შავიზღვისპირეთსა და სამხრეთის მიმართულებით კიდევ უფრო განმტკიცდა.

საქართველოსთვის ამ პროცესს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავებში საქართველოს საკითხი ყოველთვის პირდაპირ არ ფიგურირებდა, მათი პოლიტიკური შედეგები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ქართული სამეფოებისა და სამთავროების მდგომარეობაზე. იასის ზავში ქართლის მეფის მიწების დაცვის შესახებ დებულება ფორმალურად საქართველოს ინტერესების დაცვას გულისხმობდა, თუმცა პრაქტიკაში ქვეყნის უსაფრთხოება სულ უფრო მეტად რუსეთის მხარდაჭერაზე ხდებოდა დამოკიდებული (Martens, 1878).

ამრიგად, სამხრეთ კავკასია რუსეთისთვის მხოლოდ სამხედრო დაპირისპირების არეალი არ ყოფილა. იგი იქცა რეგიონად, სადაც სამხედრო წარმატებები დიპლომატიური შეთანხმებებით მყარდებოდა, ხოლო პოლიტიკური გავლენა თანდათან ფართოვდებოდა. საქართველოს შემთხვევაში მართლმადიდებლური იდენტობა, რთული საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა და რეგიონში არსებული ძალთა თანაფარდობა ხელს უწყობდა იმ პროცესს, რომლის შედეგადაც რუსეთის გავლენა სულ უფრო ძლიერდებოდა.

შედეგად, რუსეთ-ოსმალეთის ომებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური ვითარების ცვლილებაზე. სამხედრო გამარჯვებებმა, დიპლომატიურმა შეთანხმებებმა და თანმიმდევრულმა საგარეო პოლიტიკამ რუსეთს საშუალება მისცა რეგიონში პოზიცი-

იები გაემყარებინა, რამაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოსა და მთლიანად სამხრეთ კავკასიის შემდგომი პოლიტიკური განვითარება.

საქართველოს საკითხი რუსეთის სამართლებრივ-გეოპოლიტიკურ სტრატეგიაში. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს საკითხი მხოლოდ ადგილობრივი პოლიტიკური პროცესებით არ განისაზღვრებოდა. იგი დაკავშირებული იყო სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე უფრო ფართო ცვლილებებთან, რომელთა ფონზეც რეგიონი თანდათან რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად იქცა. საქართველოს მნიშვნელობას განსაზღვრავდა მისი გეოგრაფიული მდებარეობა, რომელიც შავი ზღვის, სამხრეთ კავკასიისა და ირანის მიმართულებებს ერთმანეთთან აკავშირებდა. სწორედ ამიტომ საქართველო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა როგორც რეგიონულ პოლიტიკაში, ისე რუსეთის სტრატეგიულ გეგმებში (Sunny, 1994).

საქართველოს მდებარეობა მას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ქვეყანა მდებარეობდა იმ გზებზე, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიას, შავი ზღვისპირეთსა და ახლო აღმოსავლეთის მიმართულებას. დევიდ ლენგის შეფასებით, მსგავსი სივრცეები ხშირად იქცევიან სხვადასხვა პოლიტიკური ინტერესის შეჯახების არეალად და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ რეგიონული პოლიტიკის განვითარებაზე (Lang, 1962). ამდენად, საქართველო მხოლოდ გეოგრაფიული ერთეული არ იყო; იგი წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სტრატეგიულ სივრცეს, რომლის კონტროლიც რეგიონში გავლენის განმტკიცების შესაძლებლობას ქმნიდა.

რუსეთისთვის საქართველოს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ქვეყნის მეშვეობით შესაძლებელი ხდებოდა სამხრეთ კავკასიაში პოზიციების გამყარება, ოსმალეთისა და ირანის მიმართულებით მოქმედების გაფართოება და შავი ზღვის რეგიონში მიღწეული წარმატებების განმტკიცება. რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში კარგად ესმოდათ, რომ სამხრეთ კავკასიაში მტკიცე პოზიციების დამყარება საქართველოს გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკაში საქართველო თანდათან ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა.

ქართული ისტორიოგრაფიაც მიუთითებს, რომ საქართველო იმპერიათა ინტერესების გადაკვეთის სივრცეს წარმოადგენდა. ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობა დიდწილად განისაზღვრებოდა რეგიონში მოქმედი ძლიერი სახელმწიფოების ინტერესებით (გურული, 2012). შესაბამისად, საქართველოს განვითარებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა არა მხოლოდ შიდა პოლიტიკური ვითარება, არამედ ის საერთაშორისო გარემოც, რომელშიც მას არსებობა უხდებოდა. XVIII საუკუნის განმავლობაში საქართველო ერთდროულად ექცეოდა ოსმალეთის, ირანისა და რუსეთის ინტერესების სფეროში, რაც მის საგარეო პოლიტიკურ მდგომარეობას განსაკუთრებით რთულს ხდიდა.

ამავე დროს, XVIII საუკუნის საქართველო შიდა პოლიტიკური სირთულეებითაც გამოირჩეოდა. ფეოდალური დაქსაქსულობა, სამეფო-სამთავროებს შორის არსებული წინააღმდეგობები და ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდული შესაძლებლობები მნიშვნელოვნად ასუსტებდა ქვეყნის საერთო პოლიტიკურ მდგომარეობას. ქართლ-კახეთის, იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს სამთავროების ინტერესები ყოველთვის არ ემთხვეოდა ერთმანეთს, რაც ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკის განხორციელებას აფერხებდა. ეს გარემოება ხელს უწყობდა გარე ძალების ჩარევას და საქართველოს უფრო მოწყვლადს ხდიდა საერთაშორისო ურთიერთობებში (ვაჩნაძე, 2009).

პლატონ იოსელიანი აღნიშნავდა, რომ ქართველი მმართველები ხშირად ცდილობდნენ საგარეო საფრთხეების დაძლევის ძლიერი მფარველის დახმარებით, თუმცა ასეთი პოლიტიკა ხშირ შემთხვევაში ახალ დამოკიდებულებებს წარმოშობდა (იოსელიანი, 1936). XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ეს პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა. ირანისა და ოსმალეთის მუდმივი ზეწოლის პირობებში საქართველოს მმართველი წრეები სულ უფრო ხშირად განიხილავდნენ რუსეთის მხარდაჭერას, როგორც უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებას. თუმცა პრაქტიკამ

აჩვენა, რომ ძლიერი მოკავშირის ძიება ყოველთვის არ იძლეოდა სასურველ შედეგს და ხშირად ახალი პოლიტიკური ვალდებულებების წარმოშობასაც იწვევდა.

ამ პროცესში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა „მფარველობის“ იდეას. მართლმადიდებლური ერთობა და საერთო სარწმუნოებრივი კავშირები რუსეთს საშუალებას აძლევდა საკუთარი პოლიტიკა საქართველოს ინტერესების დაცვასთან დაეკავშირებინა. თავდაპირველად ეს ურთიერთობა უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებად აღიქმებოდა, თუმცა დროთა განმავლობაში სულ უფრო აშკარა ხდებოდა მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა. რუსული დიპლომატიური დოკუმენტებიც ადასტურებს, რომ მფარველობის საკითხი მხოლოდ რელიგიური შინაარსით არ განიხილებოდა და მას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვაც ჰქონდა (АВРПИ, ф. 5, оп. 1, д. 213, л. 9).

რუსეთისთვის მფარველობის იდეა ხელსაყრელი პოლიტიკური ინსტრუმენტი იყო. იგი საშუალებას აძლევდა სამხრეთ კავკასიაში საკუთარი გავლენა გაეფართოებინა ისე, რომ ეს პროცესი ქრისტიანი ხალხების დაცვისა და მხარდაჭერის პოლიტიკად წარმოეჩინა. საქართველოს შემთხვევაში ეს პოლიტიკა განსაკუთრებით ეფექტიანი აღმოჩნდა, რადგან საერთო სარწმუნოებრივი საფუძველი რუსეთს დამატებით არგუმენტს აძლევდა ადგილობრივ პოლიტიკურ პროცესებში აქტიური მონაწილეობისათვის.

XVIII საუკუნის ბოლოს საქართველო თანდათან უფრო მჭიდროდ უკავშირდებოდა რუსეთის პოლიტიკურ და სამხედრო ინტერესებს. ეს პროცესი ერთჯერადი გადაწყვეტილების შედეგი არ ყოფილა. იგი ვითარდებოდა ეტაპობრივად და მოიცავდა სამხედრო თანამშრომლობას, დიპლომატიურ ურთიერთობებსა და სხვადასხვა სამართლებრივ შეთანხმებას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება, რომ რუსეთის გავლენა მხოლოდ სამხედრო ძალას არ ემყარებოდა; იგი ეფუძნებოდა ასევე პოლიტიკურ შეთანხმებებსა და იმ ურთიერთობათა სისტემას, რომელიც საუკუნის განმავლობაში ყალიბდებოდა.

რონალდ სუნის შეფასებით, XVIII საუკუნის ბოლოსთვის საქართველო უკვე მნიშვნელოვანწილად მოქცეული იყო რუსეთის გავლენის სფეროში, მიუხედავად იმისა, რომ ფორმალურად სახელმწიფოებრიობა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა (Sunny, 1994). ეს მდგომარეობა ნათლად აჩვენებს, რომ რუსეთის გავლენის ზრდა საქართველოს მიმართ ერთბაშად არ განხორციელებულა. იგი იყო ხანგრძლივი პროცესის შედეგი, რომლის განმავლობაში ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური არჩევანი სულ უფრო მეტად უკავშირდებოდა რუსეთის ინტერესებს.

ქართული ისტორიოგრაფიაც აღნიშნავს, რომ ამ პროცესმა არსებითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის შემდგომ განვითარებაზე. რუსეთის გავლენის ზრდასთან ერთად იცვლებოდა საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა და სულ უფრო იზრდებოდა მისი დამოკიდებულება ჩრდილოელი მეზობლის მხარდაჭერაზე (გურული, 2012).

ამრიგად, საქართველოს ადგილი რუსეთის პოლიტიკაში მხოლოდ სამხედრო ან დიპლომატიური ინტერესებით არ განისაზღვრებოდა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა, შიდა პოლიტიკური მდგომარეობა და საერთაშორისო გარემო ქმნიდა იმ პირობებს, რომლებშიც საქართველო რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად ჩამოყალიბდა. სწორედ ამ გარემოებებმა განსაზღვრა ის პროცესები, რომლებმაც XVIII საუკუნის მიწურულს საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობები სრულიად ახალ ეტაპზე გადაიყვანა და საფუძველი ჩაუყარა XIX საუკუნის დასაწყისში განვითარებულ მოვლენებს.

განზოგადება: საქართველოს მაგალითი როგორც იმპერიული მოდელი. საქართველოს მაგალითი საშუალებას გვაძლევს, რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა განვიხილოთ არა მხოლოდ კონკრეტული ისტორიული პროცესის ფარგლებში, არამედ როგორც იმპერიული სტრატეგიის მოქმედი მოდელი. ამ სტრატეგიის საფუძველს წარმოადგენდა ძალის, სამართლისა და იდეოლოგიის ურთიერთდაკავშირებული გამოყენება. სწორედ ამ სამი კომპონენტის ერთიანობა ქმნიდა ისეთ

სისტემას, რომელიც სამხედრო უპირატესობას გარდაქმნიდა პოლიტიკურ წესრიგად და ამ წესრიგს ანიჭებდა ლეგიტიმურობის ფორმას.

საქართველო ამ პროცესში იქცა სივრცედ, სადაც აღნიშნულმა მოდელმა პრაქტიკული გამოხატულება მიიღო. სამხედრო ძალა ქმნიდა რეალურ საფუძველს და განსაზღვრავდა ძალთა ახალ ბალანსს; სამართლებრივი ფორმალიზაცია ამ ბალანსს აძლევდა ოფიციალურ სახეს და გარდაქმნიდა მას აღიარებულ პოლიტიკურ წესრიგად; იდეოლოგიური არგუმენტაცია კი ამყარებდა მის მისაღებობას როგორც იმპერიის შიგნით, ისე საერთაშორისო გარემოში. ამგვარად, იმპერიული პოლიტიკა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ძალის გამოყენებით. მისი მთავარი მიზანი იყო ძალის ინსტიტუციონალიზაცია და მისი წარმოდგენა კანონიერ და ისტორიულად გამართლებულ პროცესად.

ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ისტორია აღნიშნულ პერიოდში უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ ეროვნული ისტორიის ნაწილად, არამედ იმპერიული ძალაუფლების ორგანიზების მნიშვნელოვან მაგალითად. საქართველო იყო არა მხოლოდ იმპერიული პოლიტიკის ობიექტი, არამედ ის სივრცეც, სადაც მკაფიოდ გამოჩნდა რუსეთის სტრატეგიის ძირითადი პრინციპები. აქ კარგად ჩანს, როგორ შეიძლება ადგილობრივი პოლიტიკური რეალობა გადაიქცეს იმპერიული ექსპერიმენტის არეალად, ხოლო რეგიონული პროცესები — ფართო გეოპოლიტიკური სტრატეგიის ნაწილად.

საქართველოს შემთხვევა ცხადყოფს, რომ იმპერიული გაფართოება მხოლოდ სამხედრო მოქმედებებით არ აიხსნება. იგი წარმოადგენს უფრო რთულ ტრანსფორმაციას, რომლის დროსაც ძალა, სამართალი და იდეოლოგია ერთმანეთს ერწყმის და ქმნის ახალ პოლიტიკურ რეალობას. ასეთ რეალობაში ჰეგემონია ყალიბდება არა როგორც დროებითი სამხედრო უპირატესობა, არამედ როგორც სტრუქტურულად და ნორმატიულად გამყარებული წესრიგი. სწორედ ეს უზრუნველყოფს იმპერიული გავლენის მდგრადობას და მის განმეორებად მოქმედებას სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებაში.

ამრიგად, საქართველოს მაგალითი გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ იმპერიული სტრატეგიის წარმატება მხოლოდ სამხედრო შესაძლებლობებზე არ არის დამოკიდებული. გადამწყვეტია ის, თუ რამდენად ახერხებს იმპერია ამ შესაძლებლობების გარდაქმნას სამართლებრივად ლეგიტიმირებულ და იდეოლოგიურად გამართლებულ სისტემად. სწორედ ამ გარდაქმნის შედეგად იქმნება ჰეგემონია, რომელიც გაცილებით მდგრადია, ვიდრე დროებითი სამხედრო უპირატესობა, და რომელიც გრძელვადიან პერსპექტივაში განსაზღვრავს რეგიონის პოლიტიკური განვითარების მიმართულებას.

დასკვნა: სამხედრო ძალიდან სამართლებრივ ჰეგემონიამდე — სამხრეთ კავკასიის იმპერიული ტრანსფორმაციის მოდელი. კვლევამ აჩვენა, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკური და გეოპოლიტიკური ცვლილებები არ წარმოადგენდა მხოლოდ რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო დაპირისპირების შედეგს. აღნიშნული პროცესები დაკავშირებული იყო რეგიონში ძალთა ახალი თანაფარდობის ჩამოყალიბებასთან, რომლის პირობებშიც რუსეთის იმპერია თანდათან იკავებდა წამყვან პოზიციებს როგორც შავი ზღვის აუზში, ისე სამხრეთ კავკასიაში. ამდენად, რეგიონის ტრანსფორმაცია უნდა განვიხილოთ როგორც ხანგრძლივი და მრავალსაფეხურიანი პროცესი, რომელშიც სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი ფაქტორები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთის საგარეო პოლიტიკისათვის გარდამტეხ პერიოდს წარმოადგენდა. 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომებმა მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი შავი ზღვის რეგიონში და შექმნა ახალი პოლიტიკური რეალობა, რომელმაც პირდაპირი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიაზეც. სამხედრო წარმატებებმა რუსეთს მისცა შესაძლებლობა გაემყარებინა პოზიციები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, შეედწია ოსმალეთის ტრადიც-

იული გავლენის სფეროში და სამხრეთის მიმართულებით აქტიური ექსპანსიური პოლიტიკა ეწარმოებინა. ამასთან, კვლევა ცხადყოფს, რომ რუსეთის წარმატება მხოლოდ სამხედრო გამარჯვებებით არ იყო განპირობებული. მიღწეული შედეგების შენარჩუნება და მათი გრძელვადიან პოლიტიკურ უპირატესობად გადაქცევა შესაძლებელი გახდა დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ეფექტიანი გამოყენებით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც არა მხოლოდ დაასრულეს რუსეთ-ოსმალეთის ომები, არამედ შექმნეს ახალი საერთაშორისო-სამართლებრივი საფუძველი რუსეთის გავლენის გაფართოებისათვის. აღნიშნული ხელშეკრულებები ასახავდა ძალთა ახალ თანაფარდობას და ამავე დროს ამკვიდრებდა ისეთ პოლიტიკურ-სამართლებრივ პრინციპებს, რომლებიც რუსეთს დამატებით შესაძლებლობებს აძლევდა ოსმალეთის იმპერიის შიდა საქმეებზე გავლენის მოსახდენად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის საკითხი, რომელიც დროთა განმავლობაში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ინსტრუმენტად ჩამოყალიბდა. რელიგიური მფარველობის იდეა თანდათან გასცდა მხოლოდ კონფესიურ შინაარსს და პოლიტიკური გავლენის გაფართოების საშუალებად გადაიქცა.

საქართველოს მაგალითი ნათლად წარმოაჩენს ამ პროცესის პრაქტიკულ გამოვლინებას. ქვეყნის გეოპოლიტიკური მდებარეობა, ოსმალეთსა და ირანს შორის ხანგრძლივი კონკურენცია და შიდა პოლიტიკური სირთულეები ქმნიდა იმ გარემოს, რომელშიც რუსეთის გავლენა თანდათან ძლიერდებოდა. საქართველოს მმართველი წრეები რუსეთის მხარდაჭერას თავდაპირველად უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და საგარეო საფრთხეებისგან დაცვის საშუალებად განიხილავდნენ, თუმცა დროთა განმავლობაში ეს ურთიერთობა სულ უფრო მეტად დამოკიდებულების ნიშნებს იძენდა. შედეგად, ფორმალურად შენარჩუნებული სახელმწიფოებრივი სტატუსის მიუხედავად, ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური არჩევანის სივრცე მნიშვნელოვნად შეიზღუდა.

კვლევამ ასევე აჩვენა, რომ მფარველობის კონცეფცია რუსეთის პოლიტიკაში მხოლოდ დიპლომატიური ფორმულა არ ყოფილა. იგი წარმოადგენდა იმ პოლიტიკურ მექანიზმს, რომლის მეშვეობითაც იმპერია საკუთარი გავლენის გაფართოებასა და განმტკიცებას ცდილობდა. სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობები XVIII საუკუნის მიწურულს, როდესაც უსაფრთხოების გარანტიად წარმოდგენილი მფარველობა თანდათან პოლიტიკური კონტროლის ერთ-ერთ ფორმად გადაიქცა.

შედარებითი ანალიზი ადასტურებს, რომ რელიგიური და ჰუმანიტარული არგუმენტების გამოყენება საერთაშორისო პოლიტიკაში მხოლოდ სამხრეთ კავკასიისთვის არ ყოფილა დამახასიათებელი. XVIII–XIX საუკუნეებში მსგავსი პრაქტიკა ფართოდ გამოიყენებოდა როგორც ბალკანეთში, ისე ახლო აღმოსავლეთში. თუმცა რუსეთის შემთხვევაში ეს პოლიტიკა განსაკუთრებული თანმიმდევრულობითა და სტრატეგიული მიზანმიმართულობით გამოირჩეოდა. სწორედ ამან უზრუნველყო რუსეთის გავლენის თანდათანობითი გაფართოება არა მხოლოდ შავი ზღვის რეგიონში, არამედ სამხრეთ კავკასიაშიც.

კვლევის შედეგები ასევე ცხადყოფს, რომ საერთაშორისო სამართალი აღნიშნულ ეპოქაში ვერ განიხილება მხოლოდ ნეიტრალურ მარეგულირებელ მექანიზმად. ხელშეკრულებები, შეთანხმებები და დიპლომატიური ფორმულირებები ხშირად ასახავდა არა აბსტრაქტულ სამართლებრივ პრინციპებს, არამედ კონკრეტულ პოლიტიკურ ინტერესებსა და ძალთა რეალურ თანაფარდობას. ამ თვალსაზრისით, ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავები წარმოადგენდნენ არა მხოლოდ სამართლებრივ აქტებს, არამედ იმ პოლიტიკური პროცესების ნაწილს, რომელთა მეშვეობითაც რეგიონში ახალი წესრიგი ყალიბდებოდა.

ამრიგად, სამხრეთ კავკასიის XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორია გვიჩვენებს, რომ იმპერიული გაფართოება კომპლექსური და მრავალგანზომილებიანი პროცესი იყო. სამხედრო გამარჯვებები ქმნიდა გავლენის გაფართოების შესაძლებლობას, დიპლომატიური მოლაპარაკებები ამყარებდა მიღწეულ შედეგებს, ხოლო სამართლებრივი ფორმები მათ ლეგიტიმაციასა და სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. სწორედ ამ ფაქტორების ერთობლიობამ მისცა რუსეთს შესაძლებლობა, დროებითი სამხედრო წარმატებები მდგრად პოლიტიკურ უპირატესობად ექცია.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებმა საფუძველი ჩაუყარა რეგიონში ძალთა ახალი სისტემის ჩამოყალიბებას. რუსეთის იმპერიამ შეძლო სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ურთიერთშეთანხმებული გამოყენებით საკუთარი გავლენის განმტკიცება და რეგიონში დომინანტური პოზიციის მოპოვება. ამ პროცესების შედეგები გაცილებით სცდებოდა მოცემული ეპოქის ქრონოლოგიურ ფარგლებს და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა როგორც საქართველოს, ისე მთლიანად სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ განვითარებაზე XIX საუკუნის განმავლობაში.

ბიბლიოგრაფია

ქართული ისტორიოგრაფია

გურული, ვ. (2012). *საქართველოს ისტორია XVIII საუკუნეში*. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ვაჩნაძე, მ. (2009). *საქართველოს საგარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნეში*. თბილისი: მეცნიერება.

იოსელიანი, პ. (1936). *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

რუსული ისტორიოგრაფია და საარქივო მასალები

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ).

- Ф. 5, Оп. 1, Д. 213.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 171.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 176.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 182.

Дубровин, Н. Ф. (1897). *История войны и владычества русских на Кавказе* (Тт. I–VI). Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.

Соловьёв, С. М. (1886). *История России с древнейших времён* (Т. XXVIII). Москва: Университетская типография.

Юзефович, Т. (2005). *Кючук-Кайнарджийский мир и политика России на Востоке*. Москва: Наука.

დასავლური ისტორიოგრაფია

Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A Multiethnic History*. Harlow: Longman.

Lang, D. M. (1962). *A Modern History of Georgia*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Lieven, D. (2000). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. New Haven, CT: Yale University Press.

Suny, R. G. (1994). *The Making of the Georgian Nation* (2nd ed.). Bloomington: Indiana University Press.

ოსმალური ისტორიოგრაფია

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*. London: Pearson Education.

Farooqi, S. (2004). *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris.

İnalçık, H. (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1600*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I: Empire of the Gazis*. Cambridge: Cambridge University Press.

საერთაშორისო ხელშეკრულებების კრებულები

Martens, F. F. (Ed.). (1874). *Собрание трактатов и конвенций, заключённых Россией с иностранными державами* (Т. VII). Санкт-Петербург.

Martens, F. F. (Ed.). (1878). *Собрание трактатов и конвенций, заключённых Россией с иностранными державами* (Т. VIII). Санкт-Петербург.